

NOORD-BRABANT

Breda - Protestantse begraafplaats De Bieberg

Leon Bok 22 januari 2022 04 februari 2022

De geschiedenis van begraafplaats De Bieberg start in Ginneken, een zelfstandig dorp zo'n twee kilometer ten zuiden van Breda. Daar begroeven de inwoners hun doden eeuwenlang op het kerkhof bij de oorspronkelijk katholieke Laurentiuskerk. De locatie daar is al zeker vanaf begin veertiende eeuw in gebruik. In 1648 kwam de kerk in handen van de hervormden, maar op het kerkhof werden ook andere gezindten begraven.

Tot 1829 werd in Ginneken ook in de kerk begraven, getuige enkele zeventiende-eeuwse grafzerken. Het noordelijke deel van het kerkhof werd tijdens de Belgische opstand in 1830 door militairen gebruikt en raakte daardoor in onbruik. Wel werd op een deel ervan de varkensmarkt gehouden, totdat deze verplaatst werd. Daarna werd de ruimte benut voor de herbegraving van in 1832 tijdens de Belgische opstand gesneuvelde soldaten. Er verrees op hun graf in 1874 een fors monument. Omdat ook generaal Chassé hier begraven was, kreeg de plek grote betekenis. De rest van het kerkhof, aan de zuidzijde, werd volop gebruikt totdat begin twintigste eeuw bleek dat er nauwelijks nog ruimte was voor nieuwe graven. De kerkvoogdij ging daarop op zoek naar een geschikte locatie voor een nieuwe begraafplaats. Die werd in 1919 gevonden ongeveer een kilometer zuidelijker op een hoger gelegen plek langs het riviertje de Mark.

Het oude hervormde kerkhof in Ginneken in 1911, niet lang voordat besloten werd tot de aanleg van een nieuwe begraafplaats.

De locatie

Het perceel dat de Hervormde Gemeente in 1919 op het oog had, het Biebergsche Boschje, kende al een lange geschiedenis. Het betrof een hoger gelegen gedeelte dat zo dicht langs de rivier lag, dat men hier in de zomer gemakkelijk hooischepen kon lossen. Op huidige hoogtekarten is inderdaad te zien dat het stuk een aantal meters boven het Markdal uitsteekt en ook ter plekke kan men het verschil in hoogte goed ervaren. In de loop van de tijd was al veel zand van de hoogte afgegraven en werd het resterende terrein gebruikt voor het plaatsen van bijenkorven, terwijl ook de schutterij er oefende. Aan die bijen dankt de plek waarschijnlijk haar naam: een samentrekking van bie of bij en berg. De hoogte werd doorsneden door een laan die leidde naar een voetgangersbrug over de Mark. Deze laan werd de Bieberglaan genoemd. Langs de laan verschenen enkele woningen en een boerderij. De hoogte, waarop inmiddels een bosje was gegroeid, werd in 1919 door Houtvesterij Breda aan de Hervormde Gemeente van Ginneken verkocht. In de notariële akte was niet alleen al een schets van het ontwerp van een tuinarchitect opgenomen, maar ook de voorwaarde dat het 'Biebergsche Boschje' het karakter van bos moest blijven behouden en alleen gebruikt mocht worden voor de aanleg van een begraafplaats. Op het perceel stonden destijds veel dennen, maar dat zou later veranderen.

Aanleg

De Hervormde Gemeente had al direct tuinarchitect Jan Jacob Denier van der Gon (1856-1933) in de arm genomen om van het bijna een hectare grote dennenbosje een begraafplaats te maken. Denier van der Gon was vooral actief in de stad Utrecht, waar hij van 1893 tot 1918 de plantsoenmeester was bij de Utrechtse Dienst Gemeentewerken. Verschillende parken in Utrecht dragen zijn stempel, waaronder Park Oog in Al. Denier van der Gon werd betrokken bij de werkzaamheden in Breda door P.M. Tutein Nolthenius (1885-1962), houtvester van de Houtvesterij Breda en vanaf 1929 president-kerkvoogd van de protestantse gemeente Ginneken. Tutein Nolthenius had in de jaren twintig de tuin bij zijn woning laten aanleggen door Denier van der Gon. Beiden kenden elkaar via hun werk en via de Bond van Nederlandse Tuinarchitecten (BNT). Denier van der Gon had veel ervaring met het aanleggen en onderhouden van parken. Zijn werk in Breda zal

waarschijnlijk een vriendendienst zijn geweest richting Tutein Nolthenius, toen die in 1919 de kans kreeg De Bieberg aan te laten kopen door de Hervormde Gemeente. Voor zijn ontwerp liet Denier van der Gon veel dennen vervangen voor loofbomen, waaronder beuk, berk en kastanje. Voor de struikenlaag koos de tuinarchitect voor liguster, taxus, hulst en bessensoorten. Het padenontwerp kreeg een patroon dat de uitstraling van het oorspronkelijke bos ondersteunde. Op een luchtfoto van 1944 is dit padenverloop redelijk te herkennen.

De paden in het gedeelte dat Denier van der Gon ontwierp passen bij de bosachtige sfeer.

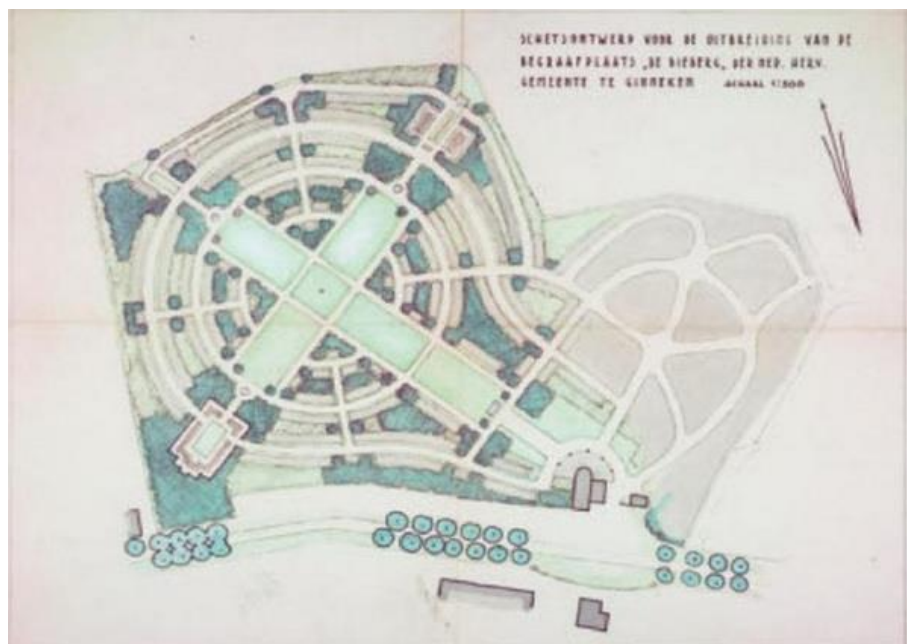
De uitvoering van de werkzaamheden van het ontwerp van Denier van der Gon vonden plaats in 1923, maar van begraven kwam het niet meteen. Wel werden al graven uitgegeven, mogelijk om de gemaakte kosten te dekken. Vanwege de grote afstand tot de kerk in Ginneken waren ter plekke voorzieningen nodig. Daarvoor werd in 1928 het Amsterdamse architectenduo G.H. Kleinhout (1881-1958) en A.J. van der Steur (1895-1963) benaderd. De relatie met deze architecten verliep hoogstwaarschijnlijk via de restauratie van de kerk in Ginneken waaraan beiden in 1928 hadden gewerkt. In het oeuvre van de architecten wordt de opdracht in Ginneken omschreven als "Ginneken, aanbouw en schuur kosterswoning; woning en ingangsbouw Nederlands Hervormde Begraafplaats".

Voor de begraafplaats werd aan hen gevraagd een ontwerp te leveren voor een poortgebouw met kapel, baarhuisje, woning (aan de overzijde van de straat) en hekwerk. Het moderne ontwerp viel in de smaak en de uitvoering van de gebouwen werd opgedragen aan aannemer G. van der Peyl uit Ginneken. In oktober 1929 werden onder grote belangstelling de eerste stenen gelegd. In 1930 kon

het complex in gebruik worden genomen en werd gestart met begraven. Tuinarchitect C.M. van Koolwijk (1877-1948), in gemeentelijke dienst, gaf nog enkele adviezen over de inrichting van het terrein nu ook het poortgebouw gereed was.

Uitbreiding van de begraafplaats

Direct bleek de begraafplaats populair bij de gegoede protestantse families in Breda. Teraardebestedingen op De Bieberg haalden veelvuldig de kranten, zeker als het ging om hoge militairen. In 1937 kocht de Hervormde Gemeente het perceel ten westen van de begraafplaats met het oog op een uitbreiding. In 1943 werd tuinarchitect J.T.P. Bijhouwer (1898-1974) tijdens een excursie van de BNT door de Hervormde Gemeente gevraagd voor een ontwerp van de uitbreiding. In eerste instantie vroeg Bijhouwer zijn assistent Van Koolwijk om naar het terrein te kijken. Deze Van Koolwijk was een zoon van C.M. van Koolwijk, die net als Bijhouwer destijds bestuurslid was van de bond. De wijze waarop de kerkvoogden in contact kwamen met Bijhouwer, was wederom een verdienste van Tutein Nolthenius. Hij kende de tuinarchitect via de bond en was ongetwijfeld bekend met diens werk. Ongeveer in dezelfde tijd dat Bijhouwer een ontwerp maakte voor De Bieberg tekende hij ook een uitbreiding voor de begraafplaats van Wageningen. Daar was de oorspronkelijke begraafplaats aangelegd door de tuin- en landschapsarchitect Springer. In Wageningen is zijn ontwerp veel rechtlijniger dan in Breda en heeft hij het ontwerp van Springer in zijn kracht gelaten. In Breda heeft hij dat minder gedaan, maar het ontwerp van Denier van der Gon bleef wel overeind.

Een ingekleurde tekening van het ontwerp van Bijhouwer.

Uiteindelijk bezocht Bijhouwer in het voorjaar van 1944 zelf Breda om persoonlijk de situatie in ogenschouw te nemen, aangezien de Hervormde Gemeente niet gecharmeerd was van de jonge Van Koolwijk. Hierna leverde Bijhouwer een ontwerp dat met een aantal paden aanhaakte op het oorspronkelijke ontwerp, maar wel strakker en meer geometrisch van opzet was. In het ontwerp van Bijhouwer was de kapel een focuspunt geworden, in het verlengde van de lange arm van een kruisvormig geheel. Aan het eind van een van de korte armen projecteerde Bijhouwer een urnentuin en aan de andere een kindertuin. Doorzichten naar het Markdal maakten dat het ontwerp minder besloten was dan het oorspronkelijke deel en dat de omgeving als het ware bij de

begraafplaats werd getrokken. Rondom het kruis had Bijhouwer cirkelvormige paden getekend die het terrein verder opvulden.

Hier een doorzicht vanaf de begraafplaats over het Markdal richting Ulvenhout.

In het voorjaar van 1945 werd het plan van Bijhouwer geaccepteerd door de Hervormde Gemeente. In het gravenplan had Bijhouwer geen onderscheid gemaakt in klassen, wel waren er enkele bijzondere plaatsen gecreëerd voor belangrijke personen of families. Met het ontwerp was ruimte gemaakt voor zo'n 600 graven. Het beplantingsplan werd uiteindelijk opgesteld door Van Koolwijk. De inrichting van de urnentuin kwam voor rekening van architect A.H. Wegerif (1888-1963). Vanaf januari 1946 werd de uitvoering van het ontwerp ter hand genomen door de Nederlandsche Heidemaatschappij.

Aanpassingen

In de tuinlandschappelijke aanleg zijn na de aanleg kleine aanpassingen gedaan. Het groen is tot volle wasdom gekomen en her en der zijn bomen en struiken alweer vervangen. Wat niet gepland was, maar toch bijdraagt aan het huidige beeld, is de beplanting die nabestaanden bij of op de graven hebben geplant.

In 1963 werd de kapel te klein bevonden en volgde een verbouwing zodat er meer plaats voor bezoekers ontstond. Voor de werkzaamheden werd de gerenommeerde architect Jacob de Wilde (1908-1981) uit Breda aangetrokken. Deze architect was een regionaal bekende architect die zich in 1942 in Breda had gevestigd en waar hij in 1945 een zelfstandige praktijk opzette. In West-Brabant en Zeeland was De Wilde betrokken bij talloze restauraties van kerken en andere belangrijke gebouwen. Daarnaast ontwierp hij woningen in nieuwbouwwijken in Dinteloord, Klundert, Rucphen en Hoeven. Ook in Breda had hij veel opdrachten, waaronder de restauratie van de Grote kerk. Bij zijn plannen voor de kapel liet De Wilde de oriëntatie vanuit het ontwerp van Bijhouwer intact en daarmee behield het complex zijn cultuurhistorische waarde. Het is niet verwonderlijk dat De Wilde bij de plannen betrokken werd, want hij was sinds 1947 ouderling bij de Hervormde Gemeente Ginneken.

De naar de begraafplaats gekeerde zijde van de aula annex kapel zoals die er vandaag de dag uitziet.

De Wilde paste de kapel zodanig aan dat het grootste bouwdeel nu evenwijdig aan de laan kwam te liggen. De klokkentoren, die werd geluid tijdens begrafenissen, werd gehandhaafd. Boven de toegang werd een sculptuur aangebracht van de engel Michaël met bazuin naar ontwerp van Charles Eyck (1897-1983). Het werd in 1965 geplaatst. Na de verbouwing is ervoor gekozen de muren van de gebouwen wit te verven. Daarmee bleven het baarhuisje en de verbouwde kapel visueel een eenheid. De woning aan de overzijde van de straat is intact gebleven en wordt nog steeds bewoond.

Het oorspronkelijke toegangshek is helaas verdwenen en vervangen door een eenvoudig metalen hekwerk.

Huidige aanzien

Nagenoeg alle bezoekers komen via de Bieberglaan en vragen zich in eerste instantie af waar de begraafplaats nou precies ligt. Langs de laan verhindert een hoge haag de inkijk op de begraafplaats. Daardoor valt de kapel annex aula, wanneer die in zicht komt, des te meer op. Het huidige gebouw steekt goed af tegen het achterliggende groen, mede ook door het klokkentorentje op het dak. De sculptuur boven de dubbele toegangsdeur is eveneens een opvallend element in de gevel.

De oorspronkelijke begraafplaats is enigszins verborgen achter het groen, maar enkele onverharde paden voeren de bezoeker verder. De paden geven het geheel een bosachtige sfeer, wat versterkt wordt door een aantal bomen die zijn opgenomen in het ontwerp. Bijna overal liggen de graven tegen een soort van boswal aan, waarin groenblijvende en bladverliezende beplanting elkaar afwisselen. Helemaal aan de westzijde van de begraafplaats zijn enige grafvelden ingevoegd met onder andere keldergraven en een gedeelte voor urnengraven. Het beeld wordt verder bepaald door veel loofbomen, waarbij opvalt dat berken nauwelijks nog voorkomen. De overgang naar de wat strakkere opzet van Bijhouwer is op sommige plaatsen heel opvallend. Dit komt doordat van de onverharde paden er een overgang is naar een met rode gravel bestrooide paden die bovendien afgezet zijn met smalle betonnen kantopsluitingen.

De door Bijhouwer bedoelde openingen naar het Markdal zijn nog steeds aanwezig en geven een plots wijds en verrassend uitzicht. Rondlopend over de met rode gravel beslagen paden is te zien dat Bijhouwer ook hier getracht heeft achter de grafmonumenten een dekking te creëren. Een opvallend element binnen het ontwerp van Bijhouwer zijn de blauwsparren die in groepen rondom het centrale kruis zijn geplaatst. Dit centrale deel bestaat uit grasvelden, hetgeen een zeer open indruk maakt, met in de richting van de gebouwen. De urnentuin is een apart gedeelte met een toegang tussen twee bakstenen pilaren. In de pilaren is de naam URNEN en TUIN opgenomen. In de tuin zelf staan ook nog twee bakstenen pilaren met een toorts met daarachter een verhoogd deel met twee trappen, geheel uit baksteen opgetrokken.

Grafmonumenten

De oudste grafmonumenten van de begraafplaats liggen in het oorspronkelijke gedeelte achter de aula. De grafmonumenten op dit deel betreffen vaak eenvoudige stèles met een graftuin of een dekplaat ervoor. Er is niet een eenduidige karakteristiek vast te stellen, mede ook omdat sommige graven gedekt worden door een steen over twee graven. Ook valt op dat veel grafstenen latere bijzettingen bevatten die in sommige gevallen het oorspronkelijke ontwerp tenietdoen. Dat is niet het geval bij het zandstenen monument voor Gustaaf Wilhelm Kelting (1864-1936). Het is een zakelijk vormgegeven monument dat typerend is voor de tijdgeest.

*Het zakelijk vormgegeven grafmonument voor Gustaaf Kelting.
Voor die tijd heel modern.*

Tallose meer of minder bekende personen uit Breda werden hier begraven. Onder hen in 1932 Menno Albert Ufkes, directeur van de Teolin fabriek in Breda die lakken en olieverf produceerde. Zijn grafmonument bestaat uit een half rond gemetselde bloembak met daarvoor een met bakstenen omrande graftuin. Op de voorzijde van de bloembak is een metalen tekstplaat aangebracht. Er bevinden zich op het oude deel meer grafmonumenten van baksteen, maar ook in voor die tijd modern uitgevoerde granieten monumenten. Ook werden hier in de beginjaren een aantal hoge militairen begraven, zoals in 1932 de luitenant-generaals Joh. Bruce en G.C.A. Fabius.

Aan de westzijde van het oude gedeelte is een vak te vinden met enkele kindergraven waarop eenvoudige grafmonumenten staan. Deze grafmonumenten stonden ooit in de rand, maar zijn door

een uitbreiding enigszins vreemd komt te liggen. De stenen bevatten weinig tekst, maar wat er staat is wel duidelijk, zoals de steen met daarop “Kleine Jopie”.

Een opvallend grafmonument is er voor de familie Van Rossum-Van Vlissingen. Als eerste werd hier J.P. van Rossum (1860-1943) begraven. Van Rossum stamde uit een bekende ondernemersfamilie. Na enige omzwervingen richtte hij in 1890 in Oudenbosch een suikerfabriek op. Van Rossum was op termijn gedwongen zijn fabriek samen te laten gaan met andere fabrieken en zo stond hij in 1919 aan de wieg van Centrale Suiker-Maatschappij (CSM). In 1943 overleed deze suikerconing, een enorme rijkdom aan belangen, land en investeringen nalatend. Het grafmonument voor Van Rossum en zijn familie bestaat uit een grote **grafkelder** met daarop een soort van **sarcofaag**. Ervoor ligt een enorme deksteen met daarop verschillende teksten, waaronder in het Engels: “Not lost but gone before / and now united forever”. De sarcofaag ligt binnen een halfronde opgemetselde rand die een bestraat vlak omgeeft met twee treden ervoor. De sarcofaag draagt aan de voorzijde een familiewapen en aan de zijden zijn tekstplaten voor de overledenen aangebracht. Een dergelijk monument in zo’n samenstelling is uniek in Nederland. De opzet van het monument vertoont overeenkomsten met het ontwerp van de kapel van de architecten Kleinhout en Van der Steur.

Het bijzondere grafmonument voor de suikerfabrikant J.P. van Rossum en diens familie.

Een ander graf van een bekende persoon in Ginneken is het graf van dominee Barend Ter Haar Romeny. Hij overleed in 1970 en werd op begraafplaats begraven onder een stenen kruis met centraal een vredesduif. De gerichtheid van Ter Haar Romeny op Engeland wordt benadrukt door de deksteen die er vóór ligt, die de spreuk draagt ‘Count your blessings’. Naast het graf van Ter Haar Romeny liggen verschillende familieleden begraven, waarvan het graf voorzien is van een stenen Keltisch kruis van dezelfde natuursteen.

De begrafenis van Romeny ter Haar in 1970 laat nog het oude kruis zien op de begraafplaats (foto Ben Speekenbrink, collectie Stadsarchief Breda)

Op het gedeelte van Bijhouwer liggen de jongere grafmonumenten. Daaronder talloze moderne, vrij vormgegeven monumenten bestaande uit verschillende materialen. Tussendoor zijn bijzondere grafmonumenten te vinden, zoals dat voor de familie Korteweg-Bakkeren. Jacob Korteweg werd hier in 1959 als eerste begraven en kreeg op de meerdere graven beslaande plek een eenvoudig monument van groene geglaazuurde baksteen. Ter rechterzijde is een opstand uitgemetseld met een loden keperboog als afdekking. In de opstand is een tekstplaat van graniet opgenomen. Opvallend zijn de muurankers die als decoratieve elementen zijn opgenomen.

In de urnentuin bevonden zich in het verleden meerdere urnen op sokkels die ontworpen waren door Dudok en die ook voorkomen in de urnentuinen van Driehuis-Westerveld. Vandaag de dag resteren daarvan nog twee, waarvan de oudste uit de jaren vijftig.

Gemeentelijk monument

In 2010 heeft de gemeente Breda laten vaststellen dat de begraafplaats De Bieberg voldoende waarden heeft om er een gemeentelijk monument van te maken. De Bieberg is een van de 83 protestantse begraafplaatsen in Noord-Brabant, maar wel de grootste. Verder is voor zover bekend bij geen enkele andere protestantse begraafplaats een tuin- of landschapsarchitect betrokken geweest. Wat verder bijdraagt aan de waarde van De Bieberg is de inpassing van een urnentuin in het ontwerp. In 1944 kende Nederland nog maar één crematorium en crematie was feitelijk bij wet verboden. Pas in 1955 werd crematie wettelijk mogelijk gemaakt en in 1960 gaf de katholieke kerk haar verzet tegen lijkverbranding op. In 1976 werd in Noord-Brabant het eerste crematorium geopend, in Heeze. In 1978 werd in Breda een crematorium in gebruik genomen. Urnentuinen waren in Nederland destijds nog relatief onbekend. Binnen de gemeente is De Bieberg zondermeer een aparte begraafplaats en binnenkort zal dan eindelijk de status als gemeentelijk monument worden toegekend. Dat is mede te danken aan de inzet van de Stichting Vrienden van Begraafplaats De Bieberg. Zij zijn het die de begraafplaats voor nabestaanden en rechthebbenden willen behouden en willen opkomen voor allen die deze begraafplaats een warm hart toedragen. Helaas kunnen bezoekers vandaag de dag geconfronteerd worden met ingrepen in het groen die vragen zullen oproepen. Bij het beheer van de begraafplaats lijkt voornamelijk weinig rekening

gehouden te worden met de cultuur- en tuinlandschappelijke waarden. Aan het huidige onderhoud ligt vermoedelijk geen groenbeheerplan ten grondslag waardoor ingrepen nogal adhoc overkomen en niet gericht zijn op het versterken van de groenwaarden. Mogelijk dat het aanwijzen tot gemeentelijk monument dit ten goede kan keren.

Literatuur

- Andela, Gerrie; *J.T.P. Bijhouwer: Grensverleggend landschapsarchitect*, Rotterdam 2011
- Bok, Leon, Dam, René ten; *Canon van het Nederlands funerair erfgoed*, IJsselstein 2020
- Oldenburger-Ebbers, Carla S. e.a.; *Gids voor de Nederlandse Tuin- en Landschapsarchitectuur. Deel Zuid. Zeeland, Noord-Brabant, Limburg*, Rotterdam 2000.
- Hulsman & Hulsman; *Bouwen op de grens – Zuid. Gids voor de funeraire architectuur in Nederland. Limburg – Noord-Brabant – Zeeland*, Rotterdam 2008.

Internet

- [Topotijdreis](#): meer dan 200 jaar topografie (geraadpleegd 22 januari 2022)
- [Data gemeente Breda](#) (geraadpleegd 22 januari 2022)
- RAF aerial photographs op het [Geoportaal van de Wageningen University](#) (geraadpleegd 22 januari 2022)
- Stichting [Vrienden van Begraafplaats De Bieberg](#) (geraadpleegd 22 januari 2022)
- Erfgoedweb Breda: <https://erfgoed.breda.nl/> (geraadpleegd 22 januari 2022)
- [Het Nieuwe Instituut](#) inzake het archief van Kleinhout, G.H. (Gerrit Herman) & Steur, A.J. (Albert Johan) van der (geraadpleegd 22 januari 2022)
- Jaarboek *De Oranjeboom* 54 (2001), [Het villalandschap rond het Markdal te Ginneken](#), 1840-1940 (deoranjeboom.nl) (geraadpleegd 22 januari 2022)